

УДК 331.108.26 + 658.001.76

А. Л. Помаза-Пономаренко,
д. держ. упр., старший дослідник, начальник наукового відділу
з дослідження проблем державної безпеки науково-дослідного центру,
Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5666-9350>

Д. В. Тарадуда,
к. техн. н., доцент, заступник начальника кафедри організації та технічного забезпечення
аварійно-рятувальних робіт, Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9167-0058>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.21.175

ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ АПК І НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

A. Pomaza-Ponomarenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Head of the Scientific Department for State
Security Problems of Research Centre, National University of Civil Protection of Ukraine
D. Taraduda,
PhD in Technical Science, Associate professor, Deputy Head of Department of Organization and Technical
Support of Emergency Rescue Works, National University of Civil Protection of Ukraine

INNOVATIVE WAY OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND NATIONAL ECONOMY IN UKRAINE: PUBLIC AND ADMINISTRATIVE ASPECTS

Установлено, що зростаюча роль інноваційного фактора в національній економіці загалом і в АПК зокрема безпосередньо залежить від результативності інвестиційної політики, що дозволяє отримати у прийнятні терміни очікуваний результат й економічний ефект. Проаналізовано 10-річний стан інвестиційної політики в Україні за видами економічної діяльності, у т.ч. кількість капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство. Виявлено позитивні тенденції щодо розвитку інвестиційного клімату в АПК у межах звітнього періоду, що передбачають зростання інвестиційних капіталовкладень у матеріальні активи, зокрема в сільське господарство. Серед негативних тенденцій визнано зниження кількості капітальних інвестицій у нематеріальні активи, що включають інвестиції в концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права. З'ясовано, що кращою ситуацією виглядає з інвестуванням нематеріальних активів на придбання програмного забезпечення, у т.ч. у сільському господарстві. На цій підставі обґрунтовується необхідність в активізації використання новітніх наукових розробок в аграрний сектор, що потребує підготовки потужного кадрового корпусу, який володіє "актуальними" знаннями, співпраці приватного та державного сектору з науковими установами та закладами вищої освіти. Доведено, що для вирішення наявних проблем у сфері забезпечення інноваційного розвитку національної економіки й АПК необхідні результати інституційні механізми публічного управління, у межах яких уточнено заходи його реалізації. Визнано, що для того, щоб інноваційний розвиток агропромислового виробництва відповідав своєму призначенню та приносив очікувані результати, необхідне всебічне і повноцінне його ресурсне забезпечення, яке дозволить змінити існуючий інертний і навіть регресійний характер даного процесу. Аргументовано, що інноваційний шлях розвитку АПК України має відповідати вимогам сучасної глобалізованої економіки.

It has been established that the growing role of the innovative factor in the national economy in general and in the agro-industrial complex in particular directly depends on the effectiveness of the investment policy, which allows obtaining the expected result and economic effect in acceptable terms. The 10-year state of investment policy in Ukraine by types of economic activity was analyzed, including the number of capital investments in agriculture, forestry and fisheries. Positive trends regarding the development of the investment climate in the agro-industrial complex within the reporting period have been identified, predicting the growth of capital investments in material assets, in particular in agriculture. Among the negative trends, a decrease in the number of capital investments in intangible assets, including investments in concessions, patents, licenses, trademarks and similar rights, is recognized. It was found that the situation looks better with the investment of intangible

assets for the purchase of software, including in agriculture. On this basis, the need to intensify the use of the latest scientific developments in the agricultural sector is substantiated, which requires the training of a powerful staff with "up-to-date" knowledge, the cooperation of the private and public sector with scientific institutions and institutions of higher education. It has been proven that effective institutional mechanisms of public management are needed to solve existing problems in the sphere of ensuring innovative development of the national economy and agro-industrial complex, within which measures for its implementation have been specified. It is recognized that in order for the innovative development of agro-industrial production to meet its purpose and bring the expected results, comprehensive and full resource support is necessary, which will allow to change the existing inert and even regressive nature of this process. It is argued that the innovative way of development of the agricultural industry of Ukraine must meet the requirements of the modern globalized economy.

Ключові слова: публічне управління, економічна безпека, національна економіка, АПК, агропромислове виробництво, інноваційний розвиток, інновації, інноваційні ризики менеджменту в агробізнесі, реформування, природні та земельні ресурси, сільське господарство, інвестиції.

Key words: public administration, economic security, national economy, agricultural industry, agro-industrial production, innovative development, innovations, innovative management risks in agribusiness, reforms, natural and land resources, agriculture, investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земля є власністю народу, але самого цього факту недостатньо для належного його функціонування. Соціально-економічний розвиток суспільства та територій передбачає, окрім володіння землею, її раціональне використання й розпорядження за призначенням [4]. Використання земельних ресурсів відбувається в межах функціонуючого агропромислового виробництва. Очевидно, що успіх в аграрному бізнесі визначається не самим тільки доступом до природних і земельних ресурсів, скільки впровадженням розробок новітніх технологій, своєчасного отримання необхідної інформації про новації в агровиробництві, продукування нових ідей, пов'язаних зі зниженням інноваційних ризиків менеджменту в агробізнесі. Прибутковість і стабільність діяльності підприємств АПК в умовах постіндустріального суспільства залежить від використання у процесі виробництва інформації та знань. Даний факт є дуже актуальним для України, в якій триває перманентна фаза земельної реформи. Таким чином, для підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, досягнення зростання агровиробництва та мотивації до підвищення продуктивності праці, розвитку сільських територій, стимулювання повернення та залишення молоді в селі, а також для сталого розвитку України, важливим є перехід аграрного сектора на економіку на інноваційний шлях розвитку. Виходячи з цього, важливим завданням стає створення ефективної інноваційної системи менеджменту в АПК за участю держави, наукових установ та інноваційно орієнтованого бізнесу. Усе це визначає актуальність обраної проблематики дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості публічного управління розвитком аграрної та земельної сфери є предметом дослідження вчених О. Амосова, Л. Антонової, К. Васильківської, В. Гейця, І. Драгана, Н. Ізосімової, М. Латиніна, Т. Лозинської, С. Майстра, О. Мельниченка, М. Пугачової, О. Сидорчук, Н. Статівки, Т. Усик, А. Юрченко та ін. [1; 2; 5; 7].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування інноваційного шляху розвитку АПК і національної економіки в Україні з позиції визначення його публічно-управлінських аспектів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Реформування в аграрній і земельній сфері України — одна з її найбільш актуальних проблем. Це зумовлено тим, що саме від розвитку АПК і раціональності використання земельних ресурсів залежить нормальне функціонування всього господарства країни і добробут окремо взятої особистості. Із початку 90-х років ХХ ст. вітчизняний аграрний сектор загалом і агровиробництво зокрема охопила глибока економічна криза, що з часом підсилювалась новими кризовими явищами та процесами у 2004, 2008, 2010, 2014 роках. За час цих криз сільське господарство України зазнало значних збитків. Як відомо, протягом 90-х років обсяги виробництва в сільському господарстві скоротилися в 1,6 рази. За обсягом виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції Україна виявилася відкинутаю майже на 40 років назад [7].

Для виходу з цієї ситуації необхідна результативна аграрна та земельна реформи. Відлік аграрної реформи в Україні починається з 1990 року, коли Верховна Рада Української РСР ухвалила Постанову "Про земельну реформу", і згодом у 1992 р. уже Верховна Рада України прийняла нову Постанову "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі". Із цього моменту було зреалізовано чимало управлінських заходів у напрямку реформування земельних відносин і відносин, пов'язаних із функціонуванням АПК. Проте системної модернізації аграрного сектору не відбулося. Не допоміг черговий етап земельної реформи, спрямований на запровадження прозорого ринку землі на вітчизняних теренах. Саме тому особливої актуальності набуває реформування аграрного сектору та завершення земельної реформи [1].

Розглядаючи зарубіжний досвід, ціннішим, на наш погляд, той, що передбачає інноваційне забезпечення аграрного сектору, зокрема, у США. Незважаючи на те,

Таблиця 1. Капітальні інвестиції підприємств України за видами економічної діяльності у 2012—2022 роках

	Роки	Капітальні інвестиції - усього	У тому числі							
			капітальні інвестиції у матеріальні активи	з них				капітальні інвестиції у нематеріальні активи	з них	
				у землю	в існуючі будівлі та споруди	у будівництво та перебудову будівель	у машини та обладнання		у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права	у придбання програмного забезпечення
Усього	2012	235684789	227389779	1741993	6182028	104108303	106931752	8295010	3631615	2694055
	2013	222671032	212208077	1094417	5200778	101561769	94740863	10462955	5646121	2687530
	2014	183954497	176712637	932610	2858218	86662565	79157302	7241860	2939648	2314431
	2015	218801758	200590448	1313456	5404886	86467426	98857091	18211310	12349975	3766396
	2016	288142597	276466591	1743744	8496494	106133723	148266741	11676006	4134374	4785017
	2017	366116303	349938361	1895381	6512797	121120078	204952111	16177942	5624697	6443127
	2018	480314142	444177199	1645821	10770711	166605237	246713668	36136943	23739488	6869920
	2019	533728974	510940069	2313512	10655539	205658178	249527603	22788905	7248537	7455293
	2020	409065379	384496521	2250206	5291462	152031085	201209061	24568858	3868331	8237750
	2021	545219654	514549613	2680785	6166737	206301987	267478323	30670041	5915565	11207302
	2022	344303239	323872930	989001	2368508	105278370	180498356	20430309	3268395	9750782
Сільське, лісове та рибне господарство	2012	19205800	19140303	47486	401219	4887292	11801123	65497	14752	19249
	2013	18919105	18577946	19782	351749	4000114	11762416	341159	10836	15310
	2014	18582362	18506895	88678	340695	4134991	11912084	75467	9415	24459
	2015	29798481	29619503	52355	987236	5763644	19880371	178978	4020	25564
	2016	50319592	50048198	96031	574349	7659092	38224491	271394	2555	36920
	2017	64084079	63475866	153154	402294	9893216	48934470	608213	11023	50951
	2018	66576317	65253458	193090	2165277	12473291	45460348	1322859	5398	58127
	2019	59910061	58486071	317769	1087637	12160411	37835055	1423990	41336	39225
	2020	50634301	49732853	272134	621609	10279367	32941860	901448	5938	44096
	2021	69966300	68259098	180552	1084033	12790957	47802589	1707202	9873	105664
	2022	51355693	50273867	60015	422377	9486603	34446342	1081826	1402	67057

Джерело: складено на підставі [3].

що у світі чимало країн із більш сприятливими для ведення сільського господарства кліматичними умовами, саме США залишається провідною аграрною державою світу. Пояснюється це особливостями державної аграрної політики США, спрямованої на сприяння підприємствам АПК, зокрема на інноваційну їх підтримку. Зростання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції США та країнах Західної Європи забезпечується за рахунок реалізації досягнень науково-технічного прогресу. Сукупні витрати на наукові дослідження, пов'язані з розвитком сільського господарства, становлять у США близько 4 млрд. дол. В Україні ж для забезпечення розвитку аграрної науки необхідно щорічно виділяти з державного бюджету кошти у сумі не менше 1,7 %, а у перспективі — 2,3—2,5 % вартості продукції, виробленої у агропромисловому комплексі. Наразі цей показник становить 0,4 % [1; 7].

Ураховуючи специфіку розвитку вітчизняного агропромислового комплексу й особливості функціонування та розташування аграрних наукових установ, можна визначити проблему детальної розробки концепції щодо створення та розвитку інноваційних структур, сферою інтересів яких є сільське господарство. У цьому контексті відзначимо, що набуває актуальності саме організаційно-управлінський фактор, що покликаний підвищити інтегрованість приватного та державного сектору з науковими установами, центрами, закладами вищої освіти тощо, унаслідок чого з'являться нові організаційні форми, що забезпечуватимуть розвиток іннова-

ційної діяльності в АПК. До таких форм можна віднести:

- технопарки;
- технополіси;
- бізнес-інкубатори;
- регіональні науково-промислові комплекси;
- науково-технічні центри;
- спеціалізовані підрозділи фірми (творчі бригади, проектні групи);
- венчурні фірми та ін. [7; 8]

Безумовно, забезпечити сучасну інноваційну політику в АПК може потужний кадровий корпус, який накопичив значний потенціал. Кадри повинні мати знання в галузі АПК, інноваційної діяльності, використання інтелектуальної власності, вміти прогнозувати комерційний потенціал нових розробок, володіти "м'якими" навичками та навичками управління фінансами, а також бути в курсі процесів просування інноваційних технологій на ринку. Не буде перебільшенням, якщо зазначити, що запорукою ефективного інноваційного процесу є якісна освіта, навчання "актуальним" знанням. Для того, щоб з'явився інноваційно активний господарюючий суб'єкт, держава має вже сьогодні створити умови для творчого зростання кадрового корпусу, щоб унеможливити зменшення рівня інтелектуального потенціалу у сфері агропромислового виробництва.

Не викликає сумніву, що для ефективної реалізації інноваційної діяльності потрібні значні інвестиції. На жаль, більшість сільськогосподарських товаровироб-

ників, не маючи власних ресурсів, не можуть отримувати, а, відтак, користуватися кредитами [2].

Дослідження наукових напрацювань у межах обраної проблематики дає змогу стверджувати, що майже половина сільськогосподарських підприємств України взагалі не вкладала до 2007 року інвестиції, а значить і не фінансувала свою інноваційну діяльність в АПК [7]. Інвестиційний клімат певною мірою покращився протягом 2012—2022 років (див. табл. 1). Із табл. 1 видно, що загалом ситуація по Україні у звітному періоді склалась таким чином:

- кількість капітальних інвестицій зросла майже у 1,5 рази, причому така ситуація спостерігається щодо капітальних інвестицій у матеріальні активи загалом;

- кількість капітальних інвестицій саме в сільське господарство, лісове та рибне господарство збільшилась у 2,7 рази, у т.ч. покращилось інвестування АПК в межах залучених капітальних інвестицій у матеріальні активи [3].

Щодо кількості капітальних інвестицій у нематеріальні активи, то ситуація має такий вигляд: 1) по Україні загалом зросла кількість таких інвестицій у 2,5 рази, у т.ч. у сільське господарство, лісове та рибне господарство — у 2,8 рази; 2) по Україні загалом зменшилась кількість інвестицій у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права у 0,4 рази, у т.ч. у сільське господарство, лісове та рибне господарство — у 1 раз. Крім того, відзначимо, що за 10 років в Україні зменшилась кількість капітальних інвестицій у землю у 0,6 рази.

Слід зауважити, що серед основних "інноваційних" напрямів вкладення коштів в АПК і агробізнес є насамперед придбання нової сільськогосподарської техніки, у т.ч. за рахунок кредитних коштів. В інші піднапрямки також доцільно вкладати інвестиції з метою розвитку інновацій, а саме: у механізацію та автоматизацію сільгоспробіт; упровадження нових технологій, енергозбереження, підвищення безпеки праці та навчання персоналу аграрному секторі тощо. На жаль, агропідприємствами не приділяється належна увага таким важливим для їхнього належного функціонування питанням, як розвиток системи збуту, механізація й автоматизація робіт, упровадження новітніх технологій з метою раціонального землекористування, енергозбереження, навчання персоналу та ін. Очевидно, що сьогодні на вирішенні цих проблем не дає можливості зосередитись, головним чином, неоголошена війна рф проти України, замінованість її територій, нестача фінансового й кадрового забезпечення та ін. Однак, вважаємо, є ще зниження уваги з боку самих керівників агропідприємств, від яких (керівників) залежить вирішення інвестиційних проблем підприємств.

Таким чином, у результаті дослідження ділової активності сільськогосподарських підприємств можна зробити проміжний висновок: на стан інвестування в сільському господарстві постійно негативно впливають ті ж фактори, які існують в інших галузях економіки, а саме: брак коштів (у 48-51% господарствах) та високі відсоткові ставки кредитів (38-42% господарств) [1; 2].

Причому наразі вплив першого з вищезгаданих факторів зменшився (відсоток підприємств скоротився до 48%), а другого — зріс (на 42%), що можна пояснити високим урожаєм і, як наслідок, покращенням фінансового стану сільгоспвиробників, а також кризою у

банківській системі. Менше впливають на процеси інвестування в сільському господарстві проблеми з отриманням довгострокових кредитів (15—22% протягом трьох років, причому у 2020 р. зафіксовано найвище з цих значень) та побоювання створювати заборгованість (15% у 2020 р. проти 10—13% у попередні роки) [там само].

Очевидно, що розвиток інноваційного потенціалу залежить від інвестиційного клімату та кількості вкладених інвестицій, що відбувається завдяки припливу приватного капіталу в аграрну сферу за відповідної державної підтримки.

Механізм інвестиційного забезпечення інновацій загалом і в АПК зокрема лише на рівні окремих підприємств реалізується за трьома основними напрямками: мобілізація власних джерел фінансування інновацій; державна підтримка інноваційних ініціатив; створення привабливих умов для надходження в галузь приватних інвесторів [2].

Характеризуючи сучасний стан інвестиційної діяльності підприємств України варто зазначити, що проблема формування джерел інвестування програм інноваційного розвитку сьогодні стоїть надзвичайно гостро та посилюється значною потребою в інвестиційних ресурсах для структурної перебудови економіки, модернізації підприємств та створення інноваційної продукції. Основним видом інноваційно-інвестиційного спрямування є вкладення коштів сільськогосподарських підприємств у техніко-технологічний розвиток. Ця особливість інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах обумовлена потребою в оновленні їх матеріально-технічної бази, відпрацьований ресурс якої становить 70—80%. Якщо раніше щороку Україна купувала 10—12 тисяч зернозбиральних комбайнів і стільки ж списувала, маючи загалом 115—117 тисяч комбайнів, то зараз в сільській місцевості використовують 40—44 тис. матеріально застарілих комбайнів [1, с. 312.]. Очевидно, що виходом з цього положення є широке залучення іноземних інвестицій.

Погоджуємось із дослідниками, що інноваційна політика передбачає об'єднання технічної політики та політики капіталовкладень [7]. Вона спрямована на впровадження нових технологій і видів продукції, що передбачає вибір певних об'єктів досліджень. В аграрному секторі головними факторами ефективного господарювання мають стати: припинення війни рф; завершення реформування аграрного сектору та земельної реформи; подальший розвиток приватної ініціативи; створення розгалуженої інфраструктури аграрного та земельного ринку; удосконалення ринкових механізмів цінового регулювання, фінансово-кредитної системи та податкової політики; розвиток маркетингових процесів та формування системи агромаркетингу, залучення інвестицій (у тому числі іноземних) на оновлення основного капіталу агропідприємств; формування повноцінної інфраструктури інвестицій через створення мережі інвестиційних фондів та компаній, бізнес-центрів, спеціальних (вільних) зон, а також упровадження пільгового режиму інвестиційної діяльності на теренах пріоритетного розвитку.

Проблеми агропромислового комплексу України можна подолати тільки із використанням комплексного підходу, маючи доступ до сучасних технологій і за умов

налагодження ефективного управління, здатного сприяти та впроваджувати інновації в агровиробництво.

Сьогодні рівень інноваційної активності залишається недостатнім, що є наслідком ескалації зовнішньої агресії рф проти України, слабкої її інституційної, фінансової та банківської підтримки прогресивної моделі розвитку національної економіки. Крім того, майже відсутні посередницькі організації, що регулюють попит і пропозицію на інновації, сприяючи венчурному фінансуванню.

Аналіз наукових напрацювань у межах обраної проблематики дослідження [1; 2; 5; 7] дозволив обґрунтувати перспективний інноваційний шлях розвитку АПК — розвиток системи венчурного інвестування як одного з найважливіших позабюджетних джерел фінансування. Складність ситуації, на нашу думку, полягає в такому: з одного боку, Україна має певний венчурний потенціал, з другого — вітчизняне податкове законодавство недостатньо пристосовано до потреб венчурного бізнесу. Із метою розвитку інноваційного процесу АПК і національної економіки нашої державі необхідно зреалізувати таке: 1) легітимізувати податкові пільги, включаючи податкові знижки із загальної суми інвестицій в активну частину основного капіталу; 2) скоротити оподатковуваний дохід розробників науково-технічної продукції; 3) запровадити податкове стимулювання підприємств, які надають обладнання та кошти суб'єктам малого науково-технічного підприємництва, венчурним організаціям.

ВИСНОВКИ

Отже, повсюдне та дієве застосування інновацій є обов'язковим елементом розвитку національної економіки загалом й агровиробництва зокрема. Крім того, це засіб вирішення соціально-економічних проблем АПК, пов'язаних із пошуком механізмів підвищення економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств і забезпечення населення високоякісною сільськогосподарською продукцією. Інноваційний розвиток АПК означає його якісне реформування, яке базується на зростанні виробничих показників з одночасним удосконаленням соціально-економічного механізму сільського господарства, а також взаємопов'язаних із ним галузей. Доведено, що цей процес має забезпечуватися постійним використанням більш досконалих новітніх технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, виведення нових сортів культур рослин і порід тварин, прогресивних моделей соціально-економічного розвитку, сучасних моделей інформаційних технологій.

Література:

1. Васильківська К. Інвестиційна привабливість сільських територій // Вісник Львівського національного аграрного університету. 2009. № 16 (2). С. 310—314.
2. Ізосімова Н. Конкурентоспроможність України після кризи: десять сходинок униз // Дзеркало тижня № 25. 2010. URL: www.dt.ua/newspaper/articles/60610.
3. Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності (2012—2022) // Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Помаза-Пономаренко А.Л. Антикорупційні державноуправлінські заходи у сфері використання земельних та інших природних ресурсів в Україні // Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. № 37. С. 144—150.

5. Пугачова М. В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств: (аналітичний огляд). Дослідження інвестиційної політики українських підприємств // Статистика України. 2009. № 1. С. 41—49.

6. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір від 28.03.2024 р. № 125143 // Спеціальна інформаційна система Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій. URL: <https://sis.nipo.gov.ua/uk/search/simple/> (дата звернення 29.10.2024).

7. Юрченко О.Ю. Особливості розвитку АПК України в умовах глобалізації // Вісник Хмельницького національного університету 2011. № 2. Т. 3. С. 151—153.

8. Pomaza-Ponomarenko A., Kryvova S., Hordieiev A., Hanzhyuk A., Halunko O. Innovative Risk Management: Identification, Assessment and Management of Risks in the Context of Innovative Project Management // Economic Affairs (New Delhi). 2023, 68 (4), pp. 2263—2275.

References:

1. Vasylykivska, K. (2009), "Investment attractiveness of rural areas", *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, vol. 16 (2), pp. 310—314.
 2. Izosimova, N. (2010), "Competitiveness of Ukraine after the crisis: ten steps down", *Dzerkalo tyzhnya*, vol. 25, available at: www.dt.ua/newspaper/articles/60610 (Accessed 09 Sept 2024).
 3. The official site of State Statistical Service of Ukraine (2022), "Capital investments of enterprises by types of economic activity (2012-2022)", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 09 Sept 2024).
 4. Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2023), "Anti-corruption state management measures in the field of land and other natural resources use in Ukraine", *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukraini*, vol. 37, pp. 144—150.
 5. Pugacheva, M.V. (2009), "Trends of the Ukrainian economy through the eyes of enterprise managers: (analytical review). Investigating the investment policy of Ukrainian enterprises", *Statystyka Ukrayiny*, vol. 1, pp. 41—49.
 6. Special information system of the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovation (2024), "Certificate of copyright registration for the work dated March 28, 2024, No. 125143", available at: <https://sis.nipo.gov.ua/uk/search/simple/> (Accessed 29 Oct 2024).
 7. Yurchenko, O.Yu. (2011), "Peculiarities of the development of the agricultural industry of Ukraine in the conditions of globalization", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, Т. 3, pp. 151—153.
 8. Pomaza-Ponomarenko, A., Kryvova, S., Hordieiev, A., Hanzhyuk, A. and Halunko O. (2023), "Innovative Risk Management: Identification, Assessment and Management of Risks in the Context of Innovative Project Management", *Economic Affairs*, vol. 68 (4), pp. 2263—2275.
- Стаття надійшла до редакції 29.10.2024 р.*